

Rövidre korlátozott életideje nem engedte meg, hogy a saját maga által megszerzett hangtani tények adatait összefoglaló szintézisben feldolgozza. Életműve jelentőségét inkább abban látjuk, hogy tudósi kutatótevékenységét csaknem kizárólag addig elhanyagolt területekre irányította, vagy tévedéseket igazított ki, amelyek addig elfedték egy-egy lényeges intonáló eszköz mozgását és nyelvi szerepét.

Első feltárásainak hosszú sorából is kiemelkedik egy fonetikától látszólag távolabb álló téma: Adalékok a nyelvi tabu és a névmágia kérdéséhez (Magyar Nyelvőr 1956). Akiket érdekel az évezredek homályába vesző magyar őskor és ennek maradványai a néphagyományban, a tabu és mágia megkapóan érdekes eseteit olvashatja Hegedűs idetartozó gyűjteményében.

Hegedűs Lajos nem volt szobatudós. Nem ült élete végéig a nehéz munkával felépített laboratóriumában, hanem vizsgálati anyagát mindig fáradtsággal gyűjtötte össze. Korának technikai eszközei még nagyon súlyosak voltak. Gépi berendezéseit magával vitte népnyelvi gyűjtőútjaira, helyszíni felvételeket készített a Sárrétben, az Ormánságban, a Moldvából áttelepült csángók között és később a Magyar Nyelvjárások Atlaszának kísérletképpen kiválasztott kutatópontjain. Felvételeivel megteremtette az MTA Nyelvtudományi Intézetében a nyelvjárási hangarchívum alapjait. (Sajnos, az általa készített hanglemezek jelentős része 1956-ban elpusztult.) Mai értékkel mérve technikailag talán tökéletlenek tűnnek ezek a népnyelvi hangrögzítések. Nem is a fogyatékoságain kell szomorkodnunk, hanem inkább örülnünk annak, hogy egyáltalán vannak ilyen felvételek, népnyelvi szövegmélekek lassan már egy fél évszázad távlatából.

Abban is úttörő volt Hegedűs Lajos, hogy kidolgozta a gépi úton rögzített emberi hang lejegyzésének technikáját. Hosszabb terjedelmű szövegeket írt le hanglemezről, amelyek a Népi beszélgetések az Ormánságból (Pécs 1946) és a már említett Moldvai csángó népmesék és beszélgetések c. könyvében jelentek meg. Nemcsak a nyelvészeti célú szöveglejegyzés útjait egyengette, hanem a folklórkiadványok korszerű anyaggyűjtéséhez és közzétételéhez is példamutató művet alkotott.

Befejezésül Bárcki Géza megemlékezését idézzük, amelyet Hegedűs Lajos ravatalánál mondott el 1958. július 26-án: „Kitűnő tudóst veszítettünk benned. Mikor nagy mestered, Scripture visszabocsátott hazádba, azt a reményét fejezte ki, hogy a Magyarországon akkor tespedő fonetika föllendülése a te nevedhez fog fűződni. Ezt a reményt teljes mértékben be is váltottad, bár fiatalon, munkaerőd teljében ragadott el a halál. Megteremtetted Magyarországon a korszerű kísérleti fonetikát, fáradhatatlan buzgalommal, makacs utánjárással, nehéz körülmények között felépítetted az ország egyetlen fonetikai laboratóriumát, önálló tudományos vizsgálataidnak és kiváló eredményeidnek hosszú sorával világszerte elismerést arattál, és jelentékenyen öregbítetted a magyar tudományosság külföldi tekintélyét.”

Balogh Lajos—Bartók János

Gy. Szabó Béla állandó kiállítása Szankon. Kevesen tudják, hogy a Gyulafehérvárott született, s élete későbbi évtizedeiben főként Kolozsvárott élő „képiró” mester, Gy. Szabó Béla az 1930-as évek második felétől többször is megfordult a kiskunsági homokvilág egyik „legeldugottabb településén”, Szankon, s az akkor készült 28 tusrájzából kerekedett a *Homokvilág* című albuma. Az Alföldi táj elbűvölte az erdélyi hegyekből érkező művészt, s ifjúsága emlékei később is vissza-vissza hozták erre a tájra. Ez a kapcsolat eredményezte, hogy az 1970-es években mintegy hetven alkotását ajándékozta a községnek, s ezek most a szanki Általános Művelődési Központ Közösségi Házának szép épületében berendezett állandó kiállításon láthatók. (Halász)

*Az eddig megfejtetlen
dálnoki rovásfelirat*

Pogány kori kultikus és kulturális emlékek a székelyeknél

*A csíksomlyói kegyeszobor
(XV. sz.), ennek lábát
érintik ágakkal a pün-
kösi búcsún*

Nyelvünkben, de jelenkori kulturális körünk több nyelvében sem fejlődött ki megfelelő terminus technikus, szóhasználat a nem keresztény fogalmi körökre. Másra gondolunk „pogány” alatt, ha az ősidőkben, erdőben csatangoló és szarvakat diszként viselő barbár germánt akarunk idézni és merőben más, ha az egy napjainkban élő keleti vallás — felsőfokú teológiát végzett — papja. Nem nevezhetjük ezt is, azt is egyszerűen „pogánynak”. A különbségeket és a pontos meghatározásokat csak nehézkes körülírással tudjuk kifejezni. Jelen esetben azért fontos minderről szót ejteni, mert az ősi magyarok, székelyek pogányságáról beszélve nem szabad a jelenkori steppelakók, vagy esetleg rokoni és rokonnak vélt népek primitív sámánisztikus hitvilágára gondolni.

Ugyancsak gondot okoz a „kulturális” és „kultikus” fogalmak összefonódása. Ezek ugyanis gyakran fedik egymást. Előfordul, hogy a határvonalak nem egyértelműek. Gondoljunk csak a japánok shinto kultuszának keveredésére, az ottani budhizmussal, ahol a két hitvilág és ugyanakkor a kultúra és a kultikus hit mintegy ötvöződött. Történelmünkre fordítva: nem gondolható, hogy Géza nagyfejedelem és környezete tökéletesen szakított minden kultikus hagyománnyal. Ugyan-

akkor az ősi kulturális emlékek nem csupán hitbeliek. Az első ezredforduló magyarságának egységes kulturális és kultikus képe volt, hisz nem csupán a nyelv tartotta őket egységben. A kazár törzs hatása alatt lehettek zsidó hitűek, bizonytalán voltak ortodox módra keresztelték, sőt valószínű a nyugati kereszténység is hódított közöttük. Mindezek mellett a többség a magyar hitvilághoz tartozott és az „áttértek” nem nagyon különböztek kultúrájukban, moralitásukban a többitől.

A kereszténység Géza fejedelem korában terjedt el, az ő reális és toleráns magatartásának ideje alatt. Fiának, Istvánnak a kereszténység érdekében kifejtett apostoli buzgalma — akarata ellenére — nem volt olyan átütő, mint szeretne volna. Így azon parancsa, hogy tíz falu, település létesítsen templomot, vagy a holtakat ne temessék szerte a mezőkön, ligetekben, hanem a templomok körül — bizony nem talált azonnal követésre. Halála után pedig a pogánynak mondott, konzervatív erők — főleg Péter provokatív gesztusai miatt — mondhatni polgárháborúba sodorták az országot. Vata vezérletével, Péter király ellen

lázadozva öldösték a keresztény papokat, püspököket. Gondoljunk a Gellért-hegy névadójának vértanúságára. Ennek az áldatlan állapotnak csak András vetett véget és ekkor szüntek meg a gonosz események. Ezután lassan befejeződtek az „ősi hit” jelszava alatt és érdekében megjelenő zavarok. A kereszténység érdekében hozott szigorú intézkedések hatására az ősi hitvilág és nyoma is felszívódott, de nem teljesen. A kultikus jelleg sokszor átváltozott kulturálissá.

A székelységnél is megmaradt jó néhány olyan pogány kori szokás, mint a magyarság többi részénél. Ilyet sorol fel Illyés Gyula Ki a magyar című írásában: a mulatozó magyarok — más nép velük együtt mulatozó fiainak legnagyobb meglepetésére — egyszer csak egyik kezükkel elkezdtek mutogatni az ég felé; továbbá ivás előtt, borospincékben, szabadban egy kezdő kortyot, áldozatként a földre loccsintanak.

Hasonló maradványnak tekinthető a gyermekversekben fennmaradt néhány ráolvasó kifejezés. Így a „gólya, gólya gilice... magyar gyerek gyógyítja, sípbal, dobbal, nádi hegedűvel.” Ugyancsak nehezen fordítható le más nyelvre, ha valakit „faképnél hagynak”. Ez ugyan milyen célra faragott bálványkép lehet? Ugyancsak legfeljebb sejtjük, hogy a Nyíró József által leírt „naptűz gyújtás” milyen alkalomból lehetett, amit a székelyek János-napkor végeznek.

Thuróczi János XV. századi krónikája szerint a székelység már a magyarok bejövele előtt a Kárpát-medence délkeleti részében, Erdélyben élt. Ahogy mondja: nem keveredtek idegen vérrrel és erkölceikben szigorúak. Zártságukban őrzői voltak és maradtak ősi kultúrájuknak, még azután is, hogy egy országban, közösségben éltek a magyarság többi részével. Ez a hagyományörzés ezután is sajátjuk maradt. Mindez méginkább érvényesült abban a korban, mikor az információ ritkább és kevesebb volt. Amikor a hírközlő eszközök a mainál fejletlenebbek voltak. Elképzelésem szerint a székelység eredetileg egy tömbben élt. A honfoglalás után a nyugati gyepek őrzésére közülük sokat a nyugati részekre telepítettek, még a Kárpátokon túlra is. Így jöhetett létre a Morvaországban levő Uherský Brod, Uherský

Feltehetően pogány kori áldozati kövek a templomban

Hradiště, sőt későbbi kuntelepítéskor Kunovice. Az ottani lakosság folklórja is más, mint a környező településeké.

Gyermekként, családomban a csíkszentsimoni parasztházaknál, rokonoknál kézen forgott egy nemesi levél, melyben a család „Galgóci Zeőke” néven szerepel. Galgóc, szlovákul Hlohovec, a Vág völgyében van. A székelység nagy része, amint teheté, visszatért a nyugati telepítésből és egységesen őrizte hagyományait. A hegyek között, az ellenségtől erdőkbe menekülve ezt jobban megtehették, mint az alföldi magyarság. Így maradt meg például hagyományként, hogy legtöbbször pogánynak maradt Bálványos vár ura és népe. Ezt dolgozta fel Jókai Bálványos vár című könyvében.

A már említett Thuróczi-krónika leírja, hogy a székelyek „nem felejtették el” ősi, rótt írásukat. Az írás kezdeti időpontban nem szórakoztató, vagy művészi igényű alkotás. Az írás kultikus jellegű, amit az elrepülő szó, a gondolat megőrzésére alkotnak. Nem foglalkozhatunk ősi, ha úgy tetszik pogány kori kultúránkkal, a székelyek kulturális emlékével, ha nem említjük ezt a fontos, konkrét emléket! A rovásírásnak sok avatott ismerője, kutatója van. Tisztázandó azonban, hogy rovásírás nem valami titkosírás, ami párhuzamos a már ismert latin vagy cirill írással. Teljesen fölösleges lett volna egy más, ismert hangírás mellett egy újabbat kezdeni, hisz végeredményben fára róni ezeket is lehetett volna. A rovásírás azonban teljes mértékben azonosul a magyar nyelvvel, míg a latin írással a magyar hangértékeket csak rendkívül nehezen lehet kifejezni. Elképzelhető, hogy nagyon sok, értékes hangunk szűnt meg éppen a latin írással, ahogy a három e hang is kettőre csökkent. Lehet, hogy a latin írás hatására maradt el a rovásírás néhány betűje is?

Legromantikussabb történetű rótt emlék az ún. Dernschwam- (Hans) felirat. Megőrkítője 1553—1555 időszakban mint követségi tag másolta le egy márványkőről Konstantinápolyban. A másolat megmaradt, a ház leégett a múlt században és a kő megsemmisült. Ezt a pontos másolatot sok század után megküldték Wilhelm Thomsennek (1842—1927) a rúnák világhírű tudósának, Koppenhágába. Az ő véleménye alapján jöttek rá az írás magyar voltára. Sebestyén Gyula és Franz Babinger közösen végezték el a megfejtés munkáját. Az írás II. Ulászló, magyar és cseh király Bilaji Barabás követének Keteji Székely Tamás nevű kísérőjétől származott. Azt panaszolta benne, hogy a Szultán a gyakori szokás szerint 1515-ben már második éve fogolyként tartja. Az írás érdekessége, hogy a többi rovásírástól eltérően balról jobbra tart.

Fontos rovásírásos emlék található L. F. Marsigli olasz hadmérnök 120 kötetes művében. Marsigli részt vett Buda 1686. évi sikeres ostromában. Az 54. kötetben írja le az általa fellelt „botnaptárt”. Ez rovásírással van írva. Nyolc másolati lapot írt le ebben a könyvben. Az írás Árpád-kori nyelvezetet őriz. Sok benne a rovásírásban gyakran alkalmazott betűösszevonás (ligatúra). Névünnepek, bibliai idézetek szerepelnek benne. Ezt a naptárt részletesen ismerteti Sebestyén Gyula a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent és a rovásírásról szóló könyvében.

Rovásírásos feliratot talált Orbán Balázs Énlakán. Az ottani unitárius templomot egy tatárjárás pusztítása után újból felépítették és az egyik kazettájában egy 1668. évszámú rótt felirat olvasható. Nyomatásban már 1753-ban megjelent a csíkszentmiklósi felirat, de ez azóta eltűnt. A leírás szerint ennek dátuma 1501. Kájoni János csíksomlyói szerzetes barát 1673-ban is leírta a székely ABC-t.

Újabbban megfejtett lelet a szlovákiai Felsőszemeréden talált felirat és a megfejtésre váró dálnoki felirat-öredék, ami a földrengés után, a lehulló vakolat alól bukkant ki. Jellemző, hogy a felsőszemerédi felirat kivételével valamennyi rovásírás származási helye, vagy kapcsolata kimutatható a székelységgel.

A székelyföldi hagyományok egyik leghébb őrzője Csíksomlyó. Ennek középpontjában áll a csíksomlyói búcsú. Az írt források szerint a csíki székelyek 1567. pünkösdi szombatján hitük védelmében hadra keltek a vallásilag türelmetlen János király (Zápolya János Zsigmond) ellen és a Hargitán győzelmet arattak. Ekkor megfogadták, hogy a négy gyalogórányira levő Somlyón ezután évente összejönnek. Így a történet. Felmerül azonban, miért oda, a viszonylag távoli helyre jönnek össze? Miért nem a győzelem helyére, vagy a közelebbi templomok valamelyikére? Nyilván Somlyó volt az a tradicionális kultikus hely, ahová jártak. Ezt a katolikus „búcsút” azonban nemcsak a katolikusok keresik fel. Más honnan is jönnek, protestánsok is! Milyen emlékezés fűzi a Kárpátokon túli csángókat ide? A hely kultikus volta mellett felmerül, hogy a pünkösdi a napforduló közeli időpontja, ahogy majd látjuk, fohászoknak is. Mások nem! Éppen azt írja le a somlyói származású

író, hogy pünkösdvasárnap hajnalban — tehát a búcsú után — a csángók felmennek a Kissomlyó hegyre. Ott köszöntik a feljövő napot. Hívják a „Szentlelket”, a galambot. Mindezt a papság tudja, de sem nem vesz részt, sem nem ellenzi. A lefelé jövők a távoli nyírfá ágait hozzák, amiért messzebb kell menni. Ezt lengetik. Ezeket a „búcsúágakat” viszik fel a templomban levő fából készült, nagy Mária-szoborhoz és megsimogatják vele a lábát. (Vannak, akik más gallyal is teszik, de nem a „hajnaliak”).

A csíksomlyói dombon a három kápolna! Mögöttük a legendás, fel nem tárt vár helye. Az itteni dombra vitte fel régebben a legerősebb diák a híres laboriumot, a kast. Nehéz szerszám, nem tudni mitől kapta a formáját, a nevét? A körülvivő neve felkerült a dicsőségtáblára. Ma is ott van.

A katolikus „búcsújáró” hely legmegbecsültebb ereklyéi közé tartoznak a „székelyek szent kövei” (!). Ezeket a gondos ferences atyák nem hagyták elkallódní. A templomukba helyezték el kapubálványnak, kerékvetőnek. Jól meghagyva a sekrestyésnek, hogy vigyázzon rájuk! Ott látható a templomban, mindkettő a bejárat közelében. Mindenki úgy tudja, hogy pogány kori áldozati kövek. A rajtuk levő szimbólumok és a kígyó rajza jól látható. Ezek az áldozati kövek a Kissomlyóról kerültek ide. A Kissomlyó és a kegyhely a csak magyarul érthető Boldogasszony, Nagyboldogasszony helye! Itt fordították pogányról kereszténnyé és kedves Mária-kultusszá az ősi helyet. Mikor a Hargitán győztesek ezt a helyet fogadták meg, miért jöttek ide? Itt lehetett imádkozni Boldogasszony anyához, az Isten anyjához. Talán Babba Máriához? A legyőzöttek nem hittek benne. Ők nem tisztelték így Máriát!

Ki a Babba Mária? A csángók közt él ma is ez a kifejezés! Szerintük a Babba szépet jelent. Ezt azonban leginkább csak Szűz Máriára mondják, Jézus anyjára. Vagy legalábbis egy misztikus Istenanyára. Ő a Nagyasszony, a Boldogasszony. Mint az öreg Csilip Katalin mondta:

Babba Mária

Vidd el a nagy adót . . .

Amikor rossz volt az idő, vagy amikor vihar jött, menydörgött:

Haragszik Babba Mária!

vigye el a vihart, hogy

az áldott Nap

mégegyszer felsüssön!

Van azonban olyan változat is, hogy nem Szűz Máriára mondják, hanem a Holdra. Így is nevezik. Feljövetelekor hozzá imádkoznak, míg reggel a felkelő Naphoz. Mindig kelet felé fordulva. Az emberi létre legnagyobb befolyást gyakorló két égitest nemcsak szerepel Erdély címerében, hanem mindkettőnek tisztelete még ma is él e föld népében.

Dr. Z. Szőke Pál

Mire emlékeztetnek a jászunksági nádoroszlopok?

A jászberényi Nádor utcában egy jeltelen, fehér márványból készült, karcsú obeliszk magasodik, melyet a helyi lakosság *nádoroszlopnak* nevez. Azt már kevesen tudják, hogy a karcagi Kossuth téren levő Petőfi-mellszobor talapzatát is egy hasonló „nádoroszlop” köveinek felhasználásával alakították ki. Mind a jászberényi, mind pedig a később átalakított és eredeti funkcióját elvesztett karcagi emlékművet József nádor jászunksági látogatásait követően állították fel. Olyan eseményekre utalnak tehát, amelyeket az utókor már elfelejtett ugyan, de a maguk korában a Jászunkság egész népét lázba hozták. Az egyszerű alföldi pásztornak és földművesnek életre szóló élményt jelentett a nádor színpompás fogadtatása. Az ezzel kapcsolatos káprázatos ünnepekre és multságokra késő öregkorukban is szívesen visszaemlékeztek, mint olyan rendezvényekre, melyek szint és változatosságot vittek nehéz munkában elfásult életükbe, némileg oldva a mindennapok egyhangúságát.

József nádor 1797 őszén a Jászságon keresztül Sáros vármegyébe, 1805 nyarán pedig valamennyi nagykunsági települést érintve Máramarosba utazott a céllal, hogy az útba eső területek lakosságát személyes megjelenésével és buzdításával a nemesi felkelések ügyének megnyerje. Történetírásunk elsősorban a nemesség haladásellenességével, a polgári társadalmi viszonyok bevezetésétől való félelmével indokolja a Francia Köztársaság, illetve a Napóleon-ellenes inszurrekciók támogatását és a kitartást a közismerten magyarelles I. Ferenc oldalán. Ebben valószínűleg nem csekély szerepet játszott József nádor személyes buzdítása és megnyerő, közvetlen fellépése, melyet propagandaúttjai során tanúsított.

József nádor személyisége a történettudományban máig sem kellően tisztázott. Tevékenysége gazdasági szervezőmunkája és mérsékelt reformtörekvései alapján kifejezetten haladóknak tekinthető. Pályafutása és nézetei ebből a szemszögből szinte Széchenyire emlékeztetnek. József nádor azonban származásánál fogva mindig a birodalom érdekeit tartotta elsődlegesnek, noha Magyarország gazdasági és kulturális fejlődését szívvel-lélekkel támogatta.

József nádor és a Jászkun Kerület kapcsolata különösen szorosnak tekinthető, hiszen a Jászkunság 1848-ig nádori igazgatás alatt állott. József nádor az elődeinél is nagyobb figyelemmel kísérte a kerület sorsát. Az 1834. évi pusztító karcagi tűzvész után a város újjáépítési tervének elkészítését ő rendelte el.¹ A karcagi településszerkezet nagy része a nádor által jóváhagyott elképzeléseket tükrözi. 1845-ben pedig fiával, István főherceggel együtt személyesen is részt vett Jászberényben a jászkun szabadságjogok megváltása, az ún. redempció százéves évfordulójának megünneplésén.²

József nádor 1797. és 1805. évi jászkunsági utazásának részletes leírását Dósa Antal kerületi nótárius és levéltárnok krónikaszerűen összeállított jelentései tartalmazzák, melyek a Szolnok Megyei Levéltár birtokában vannak.³ A szerző életéről viszonylag keveset tudunk. Dósa Antal valószínűleg Jászberényben született 1760 körül. Már az édesapja is kerületi levéltárnok volt. Őt 1790-ben bízták meg a Jászberényben levő kerületi levéltár vezetésével.⁴ Dósa Antal, mint a Jászkunság egyik küldöttje, 1805 októberében részt vett a pozsonyi országgyűlésen. Követi útjáról hazatérőben, 1805. november 12-én váratlanul elhunyt, valószínűleg természetes halállal.⁵

Az igényesen összeállított, élvezetes stílusú, füzetformájú, terjedelmes jelentésekből megtudjuk, hogy 1797-ben Jászberényben 80 tagú lovasbandériumot állítottak ki, „... kik is mindnyájan az egyenlőségre nézve veress rókás setét kék fel öltött mentében, hasonló színű nadrágban, fekete süvegben, kardossan, és tiszta nyereg szerszámban ezen Holdnapnak (november) 11-dikén itt Jász-Berényben meg jelenvén, más nap a tisztelet adásnak rendére és módjára fognak taníttatni.”

Nyolc évvel később a nagykun városok még ennél is pompásabb fogadtatásról gondoskodtak. Településenként 100-100 lovas állítottak ki, akik „... setét kék Nadrágban, ujj lajbliban és fekete süvegben, tiszta és tiszos nyereg szerszámmal... az helység zászlójával...” jelentek meg. Élöttük „... Alföldi Betyár formában fel öltözött...” két lovas legény nyargalt, akik a nádor érkezését ostorcsattogatással előre jelezték. A nagykun bandériumok minden egyes mezőváros határánál váltották egymást.

Mind az 1797. évi jászberényi, mind pedig az 1805. évi nagykunsági látogatás a továbbiakban is hasonló módon zajlott le. 1797. november 13-án Jászberényben, 1805. július 16-án és 17-én a nagykun városokban (Kunszentmártonban, Túrkevéen, Kisújszálláson, Karcagon, Kunhegyesen és Kunmadarason) díszbeszédekkel, alkalmi latin és magyar nyelvű versikékkkel, zenével, mozsarak durrogatásával, virágkoszorúkkal, szakadatlan vivat kiáltásokkal köszöntötték a magas rangú vendéget és neves főurakból álló kíséretét. József nádor Jászberényben ebéden, Karcagon pedig vacsorán és a tiszteletére rendezett népnepélyen vett részt. Mindkét városban megtekintette a templomokat és a középületeket. Megszemlélte a börtönökben őrzött rabokat, és bement a levéltárak helyiségeibe is, hogy azok rendjéről meggyőződhessen. Érdekességként megemlítjük, hogy Jászberényben a díszebéd közben

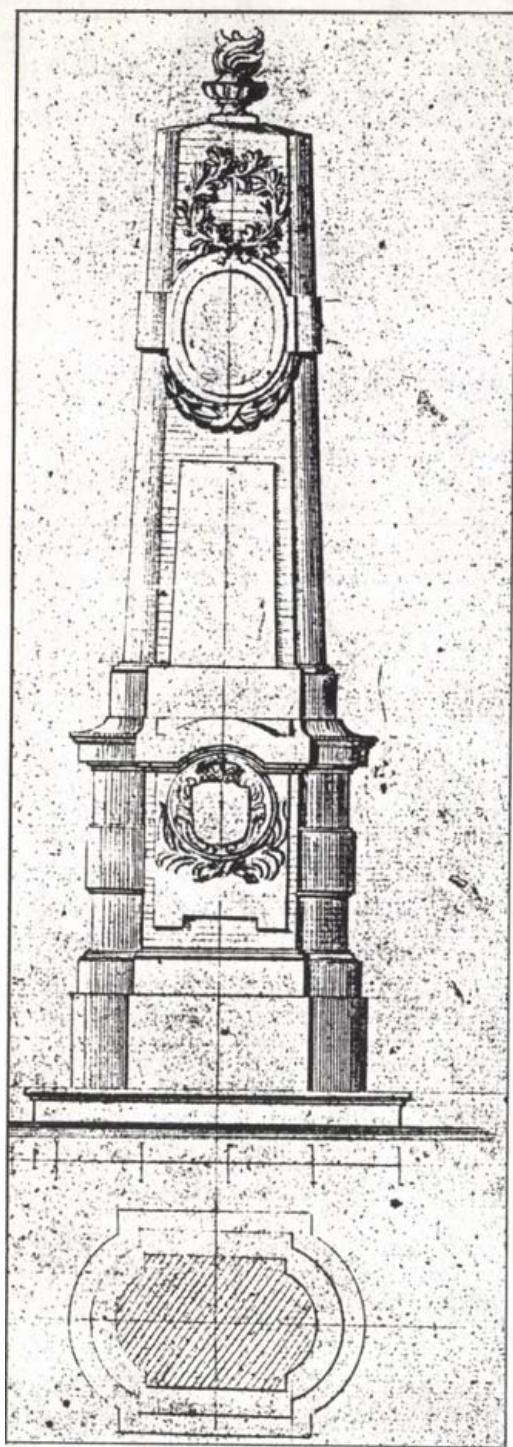
¹Major Jenő: Karcag településtörténete és a városkép alakulása. In: Karcagi Várostarténeti tanulmányok. Szerk.: Bellon Tibor. Karcag, 1974. 63. old.

²SzML. Jászkun Ker. levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 1845/1166. sz.

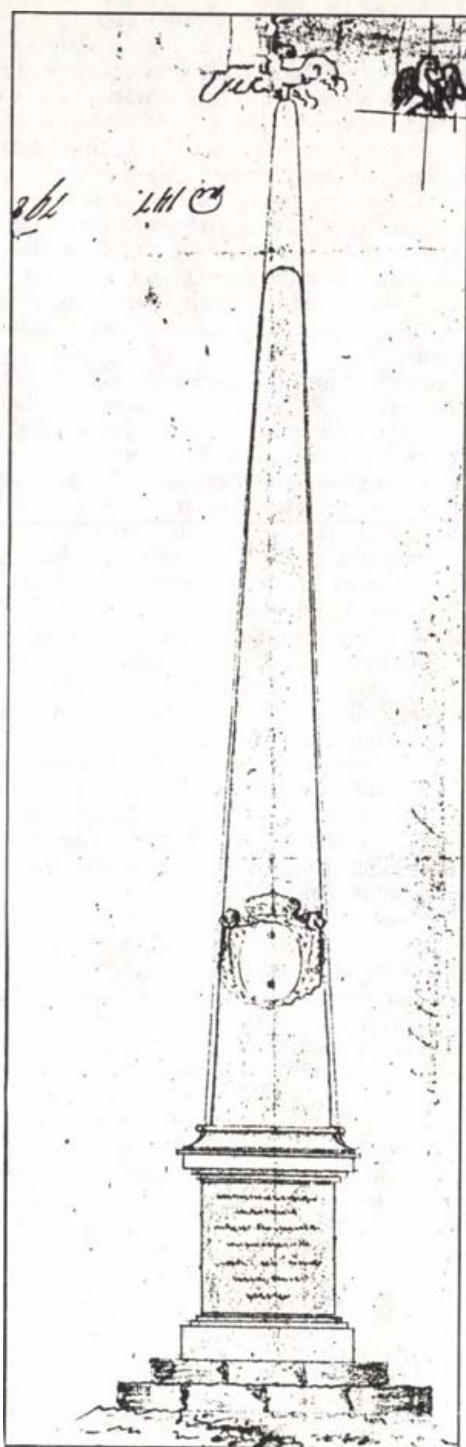
³SzML. Jászkun Ker. levéltára, közg. ir. 1797. fasc. 1. No. 2019. és 1805. Fasc. 1. No. 1446.

⁴SzML. Jászkun Ker. levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 1790/1506. sz. 8.

⁵SzML. Jászkun Ker. levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 1805/1530; 1909. sz.

Az 1798-ban felállított jászberényi oszlop
tervrajza

Az 1807-ben felállított karcagi oszlop
tervrajza

Rákosi Boros Sándor jászkun főkapitány a nádort és a kíséretében levő urakat a Lehel-kürtbe töltött tokaji borral kínálta meg. Az 1797. évi krónikaszerű jelentés sorai egy azóta már feledésbe merült helyi szokást idéznek fel, mely szerint, aki a híres kürtből iszik, mindig emlékezni fog Jászberényre.

Az 1805. évi nagykunsági látogatás programjai közül a résztvevők számára a legemlékezetesebb a július 16-án este, Karcagon rendezett népünnepély volt. A városház előtt kivágott fákból és bokrokból mesterséges ligetet létesítettek, amelyben szökőkút működött. A városház udvarán pedig „... nagy sátor vonatattván, szép és módos muzsika közt tántz is tartatott, holott a megyebelieken kívül vidéki vendégek is számosan jelentek meg” — írja Dósa Antal jelentésében. József nádor 1797. november 13-án már délután továbbutazott Jászberényből Tarnaörsre, ahol az éjszakát báró Orczy László kastélyában töltötte. Ezzel szemben nyolc évvel később, Karcagról csak másnap, 1805. július 17-én folytatta útját Kunhegyesen és Kunmadarason át Debrecen felé.

A nádor távozása után, 1797-ben a Jászkun Kerület közgyűlése, 1805-ben pedig a nagykun városok elhatározták, hogy a látogatás emlékét Jászberényben, illetve Karcagon márványoszlopok állításával örökítik meg. Az emlékművek elkészítésének és felállításának költségeit a jászkun települések önként vállalták.⁶ Az 1798-ban létesített jászberényi és az 1807-ben emelt karcagi nádoroszlop tervrajzai megtalálhatók a Szolnok Megyei Levéltárban. Mindkét emlékművet Langwieder József tatai kőfaragó mester készítette. Az eredeti oszlopok alapanyaga budai keménykő és tatai, márványszerű mészkő volt. A karcsú és magas jászberényi obeliszktetejére kiterjesztett szárnyú sasfigurát helyeztek. A valamivel alacsonyabb, de ugyanakkor vaskosabb karcagi oszlopon fémserleg állt, melyből aranyszínű lángnyelvek lobogtak.⁷ A hamuszínű jászberényi és a vörös mészkőből készült karcagi emlékoszlopot felállításuk színhelyére szekéren szállították. 1798 júniusában azonban, mikor a jászberényiek az obeliszket Tatáról Budára vitték, a szekér felborult és az oszlop eltört. Langwieder József azonnal újat készített és 1798 július 9-én az oszloppal ismét elindult Budára, majd innen már a Jászkun Kerület által szállíttatott tovább Jászberénybe.⁸ A tatai mester az emlékmű elkészítéséért és a fuvarozásért 330 tallér 28 krajcárt kapott.⁹ A karcagi oszlopot 1807 szeptemberében állították fel.¹⁰ Költségvetése nem maradt fenn a Szolnok Megyei Levéltár iratanyagában. Valószínű azonban, hogy ez is hasonló összegbe került, mint a jászberényi obeliszkt.

1849 tavaszán, a Függetlenségi Nyilatkozat kibocsátását követően a Habsburg-ház emlékét idéző képeket és szobrokat országsszerte tömegével semmisítették meg. A rombolásokra utasítást adó, kellően át nem gondolt kormánybiztosi rendeletnek áldozatul esett a jászberényi és a karcagi nádoroszlop is.

A világosi fegyverletételt követően az osztrák hatóságok mindkét város lakosságát kötelezték az emlékművek helyreállítására. A jászberényi obeliszktárosodása feltehetően nem volt olyan jelentős, mert 1849. november 5-re már sikerült az oszlopot felállítani.¹¹ A karcagi emlékművet azonban annyira összetörték, hogy darabjait csak jelentős anyaggótlással lehetett összerakni. Felmerült annak a lehetősége is, hogy a megmaradt kövekből egy kisebb emlékművet készítsenek. Ezt a javaslatot azonban a város tanácsa nem fogadta el.¹² Jóllehet a karcagi előljáróság már 1849 szeptemberében elrendelte, hogy a „szétrombolt

⁶SzML. Jászkun Ker. levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 1798/147. és 1805/1446. sz.

⁷SzML. Jászkun Ker. levéltára, közig. ir. 1798. Fasc. 8. No. 147. és közgyűlési jegyzőkönyv 1806/615. sz.

⁸SzML. Jászkun Ker. levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 1798/1203; 1239. sz.

⁹SzML. Jászkun Ker. levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 1798/1349. sz.

¹⁰SzML. Jászkun Ker. levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 1807/1735. sz.

¹¹SzML. Jászberény város tanácsának jegyzőkönyve. 1849/829. sz.

¹²SzML. Karcag város tanácsának jegyzőkönyve. 1849/243; 273. sz.

¹³SzML. Karcag város tanácsának jegyzőkönyve. 1849/145. sz.

¹⁴SzML. Karcag város tanácsának jegyzőkönyve 1849/243. sz.

¹⁵SzML. Karcag város tanácsának jegyzőkönyve. 1849/273; 1852/141; 1853/239. sz.

¹⁶*Iffj. Palugyai Imre*: Magyarország... legújabb leírása... III. köt. Pest. 1854. 194—195. old.

¹⁷SzML. Karcag város tanácsának jegyzőkönyve. 1852/141. sz.

¹⁸*Sáros András*: Jászberény műemlékei, emlékművei, emléktáblái. Jászberény. 1971. 41—42. old.

¹⁹SzML. Karcag város közig. ir. 1949/698.

darabok, mint szent ereklyék ápoltságának...¹³, a város zilált pénzügyi helyzete miatt a helyreállítás éveik késett. Straff József egri építési vállalkozót már 1849-ben megbízták a munkálatok elvégzésével,¹⁴ amit azonban később mégsem ő, hanem Koczka Nándor szolnoki építész hajtott végre. Koczka a város pénztárából 2777 pengőforintot vett fel a feladat elvégzéséért. Egyidejűleg a 3000 forintot követelő egri vállalkozótól a megbízást visszavonták.¹⁵

A karcagi emlékmű valószínűleg csak 1853-ban készült el újra, 1854-ben azonban már bizonyára állt.¹⁶ A pótláshoz felhasználta kőanyagot Esztergom megyéből, a Gerecse hegység köfektőiből szállították, Pestig vízi úton, onnan Szolnokig vasúton, majd Szolnoktól Karcagig szekéren. A kő árát Koczka építési vállalkozó a részére kiutalt pénzből fedezte. A szállítás költségeit és a munkások bérét a városnak kellett vállalnia.¹⁷

A jászberényi emlékszólop jeltelenül ugyan, a Habsburg-ház emlékét idéző sasos dísztől és az oldalán elhelyezett hercegi címeres domborműtől megfosztva, de mégis az eredeti alakjában maradt fenn. 1934-ig az ún. Nádor- vagy Sasos kertben állott. Ekkor került át a mai helyére, a Nádor utcába.¹⁸

Karcagon a városház előtti Kossuth-kertben, a nádori látogatás idejére létesített mesterséges liget helyén felállított oszlopot a felszabadulás után mint Habsburg-német emlékművet ismét lerombolták, darabjaiból pedig az 1949-ben felavatott Petőfi-szoborhoz készítették talapzatot.¹⁹

Cseh Géza

Haraszty Ágoston és a magyar szabadságharc

Születésének nemrég elmúlt 175. évfordulója alkalmából idézem azokat a korabeli közleményeket, amelyek a reformkor és az 1848/49-es magyar szabadságharc egyik — a megelőző években külföldre települt — érdekes, a kaliforniai szőlőnemesítés szempontjából kiemelkedő alakjának emlékét elevenítik fel. Ezek a tudósítások nemcsak az 1812. augusztus 30-án (más adat szerint augusztus 20-án) született Haraszty Ágoston életútját, hanem a megújulást jelentő polgári forradalom történetét is színes mozaikkockákkal gazdagítják.

A *Pesti Hírlap* 1845-ben (január 16.) hírt adott arról, hogy Haraszty Ágoston 1840. március 24-én elhagyta Magyarországot és Prága—Drezda—Magdeburg—Hamburg—Párizs—London útvonalon át Amerikába „vitorlázott”. A beszámoló utal könyvére, mely *Utazás Északamerikában* címmel, két kötetben, 1844-ben jelent meg Pesten, Heckenast kiadásában. Megtudjuk ebből a cikkből, hogy Haraszty Wisconsin tartományban földet vett és „Széptáj néven várost alapított”, ahol a magyar ruha igen tetszett a helybelieknek.

A következő híradás már a szabadságharc vészterhes hónapjaira, a délvidéki harcok idejére esik. Elsőnek a *Nemzetőr* (1848. aug. 6.) közölte a hírt: „Északamerikai Wisconsin tartományban eső Haraszty városból június 12-ről Haraszty Ágoston, külföldi hazánkfia levelet írt Magyarországra, melyben jelenti, hogy miután meghallá, miszerint hazánk ellenségétől van megtámadva; ő mint nemzetőrségi őrnagyvezér és számos amerikai polgártársa felajánlják honunknak fegyveres szolgálatukat, s első fölszólításra készek lévén kiindulni, s Magyarország szabadsága s függetlenségéért bármi ellenséggel szembeállni.”

Még a Vida Károly által szerkesztett, s inkább császárpárti *Figyelmező* (1848. aug. 9.) is megemlítette a köztudottá lett hírt azzal, hogy Haraszty „megkérte levélben itthoni barátját Grindly Rudolfot Alsó-Tengeliczen; jelentené a minisztériumnak, készek az első felhívásra, segítségül jönni.”

A harmadik közlemény, mely az *Aradi Hirdető*-ben (1848. aug. 12.) jelent meg, szó szerint felelevenítést érdemel: „Északamerikában élő földink Haraszty, aki legott nevére gyarmatot telepített, egy barátja által tudósítá a minisztériumot, hogy ő a magyarokból álló egész

¹Haraszty Ágostonról 1987-ben jelent meg *Sztáray Zoltán* könyve New York-ban, a Püski-Corvin kiadónál. (Szerk.)

legénységével (ő a honvéd tábornagyja, general of the Landmilice), miként a ministerium kívánja, minden szempillanásban kész segedelmünkre sietni. Ez a szó szoros értelmében, bizony messziről hozott segítség volna, azonban a kínálkozás idegen földön lakó földieinknek minden esetre becsületükre válik.”

Tudjuk, hogy ilyen amerikai magyarokból alakított önkéntes csapat nem harcolt a honvédhadseregben. Elgondolkoztató azonban, hogy egy év elteltével, amikor a túlerővel szemben komoly anyagi és technikai segítségre is szükség lett volna, nem merült-e fel újra Haraszthy neve a forradalom vezetői előtt? Mészáros Lázár hadügyminiszter még 1849. január 29. kelt okirattal nevezte ki Debrecenben „az első magyar vadász ezredhez Damburg Eduard, amerikai tisztet”. Nevét később, egy 1849. június 16-i hivatalos levélben olvashatjuk ismét. Ekkor Batthyány Kázmér külügyminiszter közli a hadügyminiszterrel, hogy Damburgot — aki már a mexikói hadjáratban, majd Buda ostrománál is kitűnt — az amerikai államokba küldi, hogy a magyar szabadságharc részére anyagi eszközöket szerezzen. Küldetése érdekében — Kossuth Lajos kormányzó elnökkel egyetértésben — javasolja, hogy ruházzák fel őrnagyi ranggal.

A terv már későn merült fel. Az azonban valószínű, sőt bizvást biztos, hogy Haraszthy ekkor sem tagadta volna meg a felajánlott segítséget, ha hozzá fordulnak.

Dr. Kovássy Zoltán

Nagykanizsa a szabadságharc idején

Cser József tanító naplója

A Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának múlt századi kalendáriumi között található az 1849. esztendőre szóló Nagy Képes Naptár, és vele egybekötve „Bucsánszky Alajos Kis Képes Naptára 1849-ik évre”. Mindkettőnek a belső címlapján az egykori tulajdonos aláírása: *Cser József tanító*. Hasonló kalendáriumok viszonylag szép számmal maradtak fenn. Önmagában ezért egyik sem tartozik a kivételesen ritka emlékek és értékek közé. Ami miatt mégis megérdemlik, hogy felfigyeljünk rájuk, az Cser József kéziratos naplója a Kis Képes Naptár lapjai között.

A Bucsánszky-féle naptárba befűzött, ceruzával megvonalazott fehér lapokon Cser József Nagykanizsa szabadságharc alatti történetének legnevezetesebb eseményeit jegyezte fel. Nem annyira folyamatosak, részletekbe menő eseményleírások ezek, hanem inkább emlékeztető feljegyzések, támpontok egy esetleg majd megírandó bővebb emlékirathoz. Szerzőjükről semmi közelebbit nem tudunk. Mint naplójából kiderül, őrmesteri rendfokozata volt és tevékeny részt vett Kanizsa szabadságharc alatti közigazgatásának a szervezésében és irányításában. Bár naplójában mindvégig csak a tényekről számol be, az események leírásában a teljes tárgyilagosságra törekszik, mégis jól érzékelhető személyes állásfoglalása.

Sajátos és feltűnő jellegzetessége a naplónak, hogy 1848 és 1849 azonos hónapjainak az eseményei több esetben ugyanarra a lapra kerültek. Ebből, valamint abból a másikkal, hogy a naplóban egy helyen időrendi zavar támad, arra következtethetünk, hogy a szerző nem folyamatosan, az eseményekkel párhuzamosan, hanem nagyobb időközökben, utólag jegyezte fel emlékeit.

Az első esemény, amelyről a napló beszámol, 1848. március 15. fogadtatása Nagykanizsán. Az utolsó a világsíki fegyverletételről menekült honvédek hazatérése. A napló ezen az időközön kívül egyetlen eseményt sem említ, ami arra enged következtetni, hogy szerzője nem volt rendszeres naplóiíró, csupán a nagy időknek akart emléket állítani.

Bár Cser József naplója irodalmilag semmiféle különös érdemmel nem rendelkezik, dokumentumértékénél fogva mégis megérdemli a kései nyilvánosságra hozatalt; egyszerű darabosságában, igénytelenségében is szép és megindító emléke a Jellasicstól és a közeli osztrák hadaktól állandóan fenyegetett dunántúli kisváros szabadságharc alatti mindennapjainak, közhangulatának.

Könczöl Imre

1848. Március 19-én a március 15-én kivított szabadságot fényes kivilágítással ünnepelte Kanizsa.

Márc. 20-án a főlötemplomban, a megnyert szabadságért, hálaadást tartottak. Az örömlövések közben egy mozsár-tarack szétrobbant, s egyik darabja Taródy Laci, 3. latin osztályba járó tanulót agyonütötte. A város fényes temetést adott neki. A korona vendéglőben nagy lakomát csaptak.

Június 15-én volt az első követválasztás. Jelöltek: Bója Gergely, a kanizsai tanítóképző tanára, Babóczky János ügyvéd és Chernel Ignác uradalmi ügyvéd. A választáskor véres verekedés támadt, három ember a kórházban, kapott sebeiben meghalt. Június 27-én új választás volt, s Bója Gergely lett a követ.

Július 6-án az első honvéd zászlóalj Lázár őrnagy vezénylete alatt Kanizsára jött és állandóan ott maradt. Július 6-án a kapornaki járás nemzetőrei Kanizsán át a Drávához vonultak.

Júli. 7-én a tapolcai járásból és **júli. 8-án** a szántói járásból való nemzetőrök vonultak a Drávához. Ezeket követte Batthiány (Batthyány) Károly gr. 300 nemzetőrrel. Az átvonuló nemzetőröket Csányi László kormánybiztos hazafias beszéddel buzdította, lelkesítette.

Szept. 11-én Jelasics (Jellasics) Varasdnál 20 000 főnyi sereggel áttört. Perlaknál és Légrádnál is kísérletet tett. A magyar sereg Teleky Ádám gr. vezérőrnagy vezénylete alatt Kanizsára húzódott, s pár napi rendezkedés után tovább húzódott.

Szept. 15-én (Jellasics) mintegy 30 000 főre becsült seregének egy részével Kanizsára jött. A tömeges vonulás 3-4 napig tartott. Azután már csak kisebb csapatok jöttek, mentek. 40 db ágyút és sok löszeres kocsi hoztak magokkal. A városnak kellett adni nekik: kenyert, húst, bort, babot, fát. Sok kárt tettek a szőlőkben, kukoricában. A marhákat lelőtték, egy pár embert legyilkoltak. A sok gázságért aztán a kanizsaiak, ha szőlőkben, mezőn egyet elfogtak, agyoncsapták és rögtön el is ásták. A kis kocsmákban többet agyon vertek. Kis-Kanizsán túl az erdőben az arra visszafelé menők közül is sokat agyon lőttek. Viharos és nehéz napok voltak ezek. Kijutott a rosszból mindenkinek. Különösen a városánál, akik voltak, mint *Albanics Flórián* bíró, *Turkovich György* és *Buvári János* tanácsosok, *Vajay Lajos* szállásmester és *Cser József* őrmester, állták ki a bajok elejét. A többi tanácsos hol itt, hol ott járt, kelt és intézkedett. A derék *Albanics* bíró erélyének és tapintatának köszönhetette a város, hogy a mozgalmas időkben nagyobb rombolástól és bajoktól megmenekedett.

Szept. 24—25-én a városháznál önkénteseket toboroztak. Mintegy 25-30-at a következő napokban Egerszegre küldöttek. Kik onnan 7-8 nap mulva az egész honvédcsapattal visszajöttek és segítettek a horvátokat Kanizsáról kivenni. A kanizsai fiúk közül néhánynak a neve, kik az önkéntesek közé állottak: *Buvári Ferenc*, *Blau Ignác*, *Cser Ferenc*, *Jákopovics N.*, *Pánkovics József*, *Radics József*, *Redl Ferenc*, *Taródy N.* Vidékiek: *Csoknyai János* és *Vald-Erdősi József*.

(**Október**) Egy pár ezer horvát 6 ágyúval az ifju Nugent-Nuzván parancsnoksága alatt a város rétjén, utóbb a zsidó temetőben és körülötte tanyázott. Élelmiszereket követelt, de biztatásnál egyebet nem kapott, amiért a várost kiakarta raboltatni okt. 4-én. De a városiak ezt megtudván, délután 2 óraker megtámadták a rabolni jötteket, s a Hahóton levő önkéntes csapatot segítségül híva, a horvátokat megszalasztották. Estefelé Vidos őrnagy is megérkezett a vas megyei nemzetőrökkel. Sok horvátot megöltek, 70—80 fogollyá lett, egy löszeres kocsi és a barátok zárdájában fölhalmozott temérdek kukoricalisztjük, szalmájuk, vöröshagymájuk zsákmányul maradtak. A horvátok Szt. Miklóst és a többi útjukba esett falukat fölgyújtották. A horvátok elűzetése után néhány nap mulva Stadnitzki gróf, káplár 105 Sándor huszárral jött Kanizsára, kiket Grácból vezetett a haza védelmére.

Okt. 14-én Percel (Percel) Mór seregével Kanizsán volt, honnan Muraközbe vonult.

Okt. 17-én a Murán áttört, a horvátokat Muraközből kiűzte.

Nov. 9-én Percel Mór Friesunál — Stejerország — Burits osztr. tábornokot megverte. Több foglyot ejtett. Az őszi esőzések miatt a Dráva és Mura folyók kiáradtak, s az egész Muraközt víz borította, ezért Percel egész hadi népével visszavonult Letenyére, Kotoriba és Légrádba.

December vége felé pedig a változott ország viszonyok miatt, egész seregével elvonult.

1849. jan. 1. Percel Mór utóhada Palóckay vezérlete alatt csikorgó hidegben Kanizsára jött, s egy napi pihenés után tovább vonult.

Jan. 13-án fürgeteges időben, az öreg Nuzsán osztr. tábornok 13 000 emberrel Kanizsára bevonult. Némely házba 13—14 katonát is beszállásoltak.